

ПРОФЕСІЙНІ ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Процесуальна система професійної підготовки студентів до соціальної роботи спирається на науково-методичне обґрунтування необхідного забезпечення навчального процесу у вищій школі з урахуванням потреб соціальної практики та професійної компетентності майбутнього спеціаліста. Про їх сформованість можна вести мову лише за умови виявлення критеріїв, показників, рівнів професійної готовності, а також здійснення моделювання такого процесу, в основу якого закладена проблемно-модульна організація освіти соціального працівника.

Визначення професійної компетентності та готовності студентів до соціальної роботи з різними категоріями населення підкреслює необхідність не лише системної єдності, цілісності розвитку особистості і діяльності, але їм відводиться певна роль у досягненні професіоналізму, майстерності.

Виходячи з того, що компетентність, як правило, співвідноситься з конкретним видом діяльності, то сьогодні в науковій літературі описуються її різні види: соціальна, психологічна і соціально-психологічна компетентність [5, 7], комунікативна компетентність [1, 2], правова [3], психологічна і педагогічна компетентність [4, 10]. Кожен із перерахованих видів компетентності має свої особливості саме завдяки специфіці виконуваної діяльності. Проте в їх структурі виявляються об'єктивно необхідні елементи. Під час розгляду різних видів компетентності науковці, як правило, включають у їх структуру знання, уміння і навички. І хоч такий підхід, на перший погляд є дещо спрощеним, зате він забезпечує доступність експериментальної перевірки сформованості компетентності, визначення рівня професійної компетентності, що лежить в основі визначення готовності студентів до професійної діяльності, а також практичне підтвердження теоретичних положень.

Таким чином, названі складові, можна вважати основою будь-якого виду компетентності і, зокрема, професійної компетентності. Оскільки будь-який вид діяльності має свою особливість, то кожна професія прагне окреслити коло питань, що відносяться до її професійної компетенції. Тому,

у нашій статті ми маємо за *мету* розглянути професійні функції соціального працівника як основну складову професійної компетентності. У більшості країн зміст професійної компетентності соціального працівника включає як рівні базової і спеціальної освіти, так і уміння акумулювати широкий досвід у практичній діяльності, формування професійних умінь і навичок. При цьому практичному навчанню приділяється особлива увага, а компетентність студента оцінюють за шістьма критеріями:

- комунікабельність;
- уміння захищати права клієнтів;
- уміння оцінювати і планувати соціальну ситуацію;
- уміння включатись у ситуацію і допомагати клієнту вийти з кризового стану;
- уміння працювати в команді;
- бажання підвищувати професійну компетентність [10].

Безперечно, представлені варіанти компетентності відображають чимало професійних умінь, що необхідні соціальному працівникові для здійснення ним своєї професійної діяльності. Але, узагальнюючи позиції і погляди зарубіжних і вітчизняних вчених на важливі в соціальній роботі уміння, ми вважаємо за доцільне звернути увагу на функціональний компонент соціального працівника. При цьому ми опираємося на запропоновану нами модель спеціаліста (рис. 1).

Рисунок 1. Структура моделі соціального працівника

Як видно з представленої моделі, на перше місце виходить функціональний аспект діяльності, оскільки він визначає цільову установку, і в цьому плані виконує роль цільової підготовки студента.

Використовуючи наявні підходи у соціальній роботі (професійний аспект), ми зробили спробу визначити основні професійні функції, які повинен реалізувати у своїй роботі соціальний працівник.

Діагностична функція пов'язана з визначенням клієнта (об'єкта уваги), сім'ї, оточення, психологічних особливостей людини. Соціальний працівник здійснює діагностику певного типу сімей з метою надання їм соціальної, соціально-психологічної допомоги, виявляють коло спілкування клієнта, суть і причини його проблем (соціальних, особистих, міжособистісних, внутрісімейних труднощів і конфліктів) з метою створення умов для їх вирішення. На основі виявлених особливостей і будується діяльність соціального працівника.

Прогностична функція передбачає участь спеціаліста у прогнозуванні і проектуванні процесу життєдіяльності конкретної особи, групи людей, громади. На основі визначення цілей і завдань соціальної роботи з клієнтом соціальний працівник розробляє програму особистісного розвитку кожного, створення можливих умов для вирішення проблем, прогнозує результати, розробляє зміст, методи і форми роботи з клієнтом, групою, громадою з метою досягнення цих результатів. Соціальний працівник допомагає клієнтам бачити і прогнозувати можливість саморозвитку, самопомоги, навчає їх таким умінням.

Організаційна функція передбачає організацію соціальної роботи з клієнтом, групою, громадою, створює умови для продуктивної спільної діяльності, організовує дозвілля, розробляє програми включення клієнтів у трудову діяльність за можливими чи вибраними видами, залучаючи до здійснення цієї діяльності установи, організації, підприємства. Стимулює включення клієнтів у групи допомоги іншим і самопомоги, виступає в ролі ініціатора й організатора різних форм роботи у соціальній сфері, у які активно залучаються добровольці.

Комунікативна функція забезпечує налагодження взаємодії особистості, соціальної групи, які виступають клієнтами державних і недержавних організацій, волонтерів, спонсорів, соціальних партнерів.

Посередницька функція реалізується завдяки діяльності соціального працівника, котрий здійснює зв'язки між клієнтом, групою і громадою та різними організаціями, установами, фондами, різними соціальними

структурами. Фахівець володіє банком інформаційно світових, психологічних і соціальних послуг, що надаються соціумом, виступає у ролі посередника між клієнтом, групою, громадою і психологами, медиками, юристами, соціальними консультантами. Соціальний працівник погоджує свою діяльність у сфері соціальних послуг і допомоги з установами соціального забезпечення, благодійними фондами, добродійними організаціями тощо.

Попереджувально-профілактична функція. Соціальний працівник враховує і приводить у дію соціально-правові, юридичні, психологічні механізми попередження і подолання негативних впливів у поведінці як дітей, так і дорослих. Він проводить профілактику правопорушень, конфліктів, побутового правопорушення, алкоголізму, вживання і торгівлі наркотичних речовин; виявляє людей схильних до девіантної поведінки у побуті, в колективі, проводить з ними профілактичну й реабілітаційну роботу, залучаючи при потребі спеціалістів різного профілю.

Охоронно-захисна функція. Соціальний працівник використовує наявний арсенал правових норм для захисту прав та інтересів окремих людей, груп, спільноти, інформує клієнтів як про вітчизняні закони й законодавчі акти, так і про міжнародні документи щодо захисту прав людини.

Функція допомоги і підтримки (або соціально-терапевтична). Соціальний працівник організовує разом з клієнтом простір взаємодії з приводу проблем, що у нього з'являються, чи труднощів, надають допомогу у вирішенні особистих проблем, здійснюють підтримку за умови появи особистих проблем у різній категорії населення. Сприяють створенню сфери особистого благополуччя, умови для саморозвитку, саморегуляції, саморозуміння власних проблем, доцільної й ефективної життєдіяльності людей; спеціаліст веде, при потребі, консультування, володіє елементами психолого-педагогічної терапії.

Медико-гігієнічні функції реалізуються, якщо соціальний працівник здійснює патронаж над хворими чи людьми, котрі потребують певного догляду. При цьому має бути готовий доглядати людину індивідуально, надавати першу медичну допомогу, володіти навичками виконання нескладних медичних процедур.

Аналітико-оцінювальна функція потребує від соціального працівника володіння навичками аналізу, усвідомлення ходу й результатів своєї діяльності у сфері соціальної роботи, уміннями виявляти в ній позитивні й

негативні аспекти, порівнювати досягнуті результати з визначеними цілями й завданнями, реально усвідомлювати свої професійні можливості й у зв'язку з цим будувати програму подальшого професійного розвитку. Соціальний працівник бере участь у методичній роботі, вивчає позитивний досвід соціальної роботи, здійснюючи узагальнення власного досвіду, систематично підвищує свою кваліфікацію і професіоналізм.

Варто зазначити, що в реальній практичній діяльності соціального працівника названі функції проявляються у тісному взаємозв'язку, переплітаються і доповнюють одна одну, а разом взяті вони дозволяють мати повне уявлення про характер діяльності спеціаліста цієї галузі, про її напрямки. Цілком закономірно, що якісне виконання названих функцій потребує від соціального працівника серйозної педагогічної, психологічної, соціологічної підготовки, можна сказати, що він по суті у своїй роботі інтегрує діяльність і соціолога, і педагога, і психолога, і соціального працівника у взаємодії з клієнтом.

Соціальний працівник реалізує названі функції не лише у роботі з окремим клієнтом, а й у роботі з сім'єю, певною соціальною групою, громадами за місцем проживання, національних меншин, з певними категоріями людей у закладах інтернатного типу, лікарнях, центрах реабілітації, у притулках і відділеннях соціальної допомоги тощо.

Якщо вести мову про особистісний аспект майбутньої діяльності соціального працівника, то він передбачає розкриття можливостей суб'єкта, формування його мотивів, інтересів, професійно-особистісних якостей у процесі цілеспрямованої взаємодії на рівні «педагог-студент», враховуючи, що соціальний працівник має працювати в системі «людина-людина», то при цьому більші вимоги ставляться до професійно-особистісних якостей.

Враховуючи наявні позиції при розгляді особистісно-професійних якостей спеціалістів, опираючись на наші дослідження, ми зробили спробу окреслити сукупність особистісно-професійних якостей соціального працівника, спеціаліста, котрий працює у сфері соціальної допомоги і підтримки населення різних категорій. Це дозволило нам визначити три основні блоки особистісно-професійних якостей соціального працівника: ставлення до людей, ставлення до професійної справи, ставлення до самого себе.

Усі особистісні якості загалом можна охарактеризувати як прояв гуманістичного ставлення до людей: гуманізм, повага до людини, почуття

співпереживання і милосердя, доброта, чутливість, здатність відгукуватись на чужі болі і проблеми, бажання допомогти іншій людині, прагнення до взаємодії, співпраці, інтерес до внутрішнього світу людини, симпатія, альтруїзм, комунікабельність, естравертність, довір'я і відкритість у спілкування, тактовність і делікатність, порядність, чесність, висока моральність тощо. Названі якості в тому чи іншому поєднанні у Міжнародному кодексі соціального працівника.

Друга складова – ставлення до самого себе – називається значно рідше. На нашу думку, ставлення людини до самої себе є надзвичайно важливим індикатором його уміння вирішувати проблеми інших як свої власні. Адже людина, котра не здібна зрозуміти саму себе, не зрозуміє й іншого, а не вміючи вирішити свої проблеми, не зможе допомогти ближньому.

Безперечно, ця група складається з якостей досить різноманітних, різнозначних, різнорівневих і часто не пов'язаних між собою. До них можна віднести: самоповагу, самолюбство, впевненість у собі, вимогливість до себе, адекватність самооцінки, самокритичність, самоактуалізація, самоконцентрація та ін. Названі якості особливо виразно відображають сутність «Я – концепція» соціального працівника, яка передбачає позитивне самоставлення, позитивну самооцінку, а також позитивне очікування з боку партнера у міжособистісному спілкуванні. На основі відносно стійкої системи уявлення про самого себе соціальний працівник повинен моделювати свою взаємодію з іншими людьми.

Наступний блок якостей – це ставлення соціального працівника до професійної справи. Серед них можна назвати: інтерес до професії, працездатність, ініціативність, наполегливість у досягненні мети, відповідальність за розпочату справу, терпіння і терпимість у взаємодії, у пошуках механізмів вирішення проблеми, готовність до психологічного дискомфорту, збереження емоційної стабільності, почуття професійного обов'язку та ін. Слід зазначити, що кожний із блоків професійно важливих особистісних якостей не є однорідним психологічним утворенням, а швидше є зібраним макетом відносно незалежних один від одного психологічних характеристик. Причому значення кожної із них для успішного виконання соціальної роботи з клієнтами може бути також різним. Окрім того, чимало особистісно-професійних якостей з успіхом постійно розвиваються в міру того, як фахівець оволодіває спеціальністю, або ж компенсуються стилем діяльності, відображаючи неповторність професіоналізму соціального працівника.

В результаті вивчення наукових проблем і проблеми діагностики щодо відбору спеціалістів для соціальної сфери весь перелік особистісно-професійних якостей можна поділити на чотири групи:

- 1) якості, що розвиваються і компенсуються;
- 2) якості, що розвиваються, але не компенсуються;
- 3) якості, що важко розвиваються у зрілому віці, але не компенсуються;
- 4) якості, що розвиваються з великими труднощами і досить погано компенсуються.

Названі вище характеристики можуть означити як «психологічну схильність до цієї професії», і саме вони, на нашу думку, повинні стати критерієм діагностування при відборі майбутніх соціальних працівників.

Що ж стосується третього блоку моделі – ***предметний, змістовий аспект діяльності соціального працівника***, то слід сказати, що для нього притаманне повне узагальнення професійних знань, міра їх переходу від кількісних показників (відомості про явища, факти, об'єкти, процеси) до якісних (відомості про принципи, методи, методології). Якщо кількісний показник визнає широту знань, то якісний показник – це глибина проникнення у сутність явища чи об'єкта, які пізнаються.

Зважаючи на позиції численних шкіл соціальної роботи як зарубіжних, так і вітчизняних вчених (О. Бочарової, І. Григи, А. Капської, Н. Комарової, В. Полтавця та ін.), ми визначили такі групи професійно-педагогічних знань, які найбільш адекватно відображають сутність потреб формування професійної компетентності соціального працівника: *методологічні, теоретичні, методичні, технологічні*. Причому, слід зазначити, що ми виокремлюємо специфічні, які стосуються саме спеціаліста соціальної сфери, маючи на увазі, що ці знання спираються на базові, фундаментальні: філософські, культурологічні, соціально-психологічні, педагогічні, отримані у процесі загальної професійної підготовки (це питання досить ґрунтовно розкрито у дослідженнях, які стосуються проблем вищої школи).

Так, *методологічні знання* передбачають володіння знаннями загальних принципів вивчення педагогічних явищ, закономірностей впливу на особистість об'єктивних і суб'єктивних чинників, навчання і виховання, факторів соціального становлення особистості.

Теоретичні знання включають знання змісту всіх компонентів діяльності у сфері соціального захисту і підтримки клієнта, цілі і завдання соціальної роботи, сучасні дослідження з означеної галузі, знання індивідуальних і вікових особливостей клієнтів, знання шляхів розв'язання

конфліктів, організації і здійснення соціальної, психолого-педагогічної допомоги клієнту, окремі групи чи громаді.

Група *методичних знань* включає знання стосовно ідеального проектування, конструювання діяльності фахівця у соціальній сфері, знання прийомів і засобів соціально-педагогічного чи психологічного впливу на особистість, знання змісту, методів, форморганізації соціальної підтримки і допомоги.

Що стосується *технологічних знань*, то вони передбачають такі як знання конкретних шляхів, прийомів соціально-психологічного, педагогічного впливу в окремих соціальних ситуаціях і в конкретному середовищі.

Ефективність соціальної роботи сьогодні, на нашу думку, залежить від визначення і усвідомлення таких закономірностей:

- тенденцій життєдіяльності особи чи соціальної групи;
- особливостей їх соціального досвіду;
- адекватності щодо постановки соціального діагнозу;
- добору адекватних шляхів, методів і засобів розв'язання проблеми;
- визначення критеріїв і механізмів оцінки процесу та результатів соціальної роботи.

Сукупність цих закономірностей потребує визначення факторів, що характеризують специфіку сучасних технологій соціальної роботи, володіння якими свідчить про сформованість професійної компетентності. До них слід віднести:

- *динамічність* (гнучкість), яка проявляється у постійній зміні змісту та формі роботи;
- *неперервність*, що визначається потребою постійної підтримки контакту з клієнтом;
- *циклічність*, тобто стереотипне, закономірне повторення етапів, операцій;
- *дискретність* соціальної роботи як технологічного процесу, яка проявляється у нерівномірному ступені впливу на клієнта на різних етапах діяльності.

Все це загалом дозволяє стверджувати, що наукові знання (як фундамент професійної готовності) лише тоді мають цінність, коли спеціаліст володіє вказаними вміннями під час здійснення своєї професійної діяльності.

Таким чином, більшість дослідників у структуру професійної компетентності соціального працівника включають необхідні у його професійній діяльності знання, вміння, навички, позиції (уставки, орієнтації, оцінки), що співпадає з розумінням категорії «професійна компетентність спеціаліста». На основі змістового аналізу функцій спеціаліста ми зможемо

виявити критерії і рівні сформованості професійної компетентності спеціаліста соціальної роботи. При цьому показниками будуть виступати адекватні цим функціям знання, уміння і навички, які є основними складовими професійної компетентності спеціаліста соціальної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Годлевська А.І. Формування мовленнєвого компонента та комунікативності майбутнього вчителя у структурі позанавчальної діяльності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 156 с.
2. Капська А.Й., Волинська Л.В., Карпенко О.Г., Филипчук В.С. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / За ред. А.Й. Капської. – К.: ДЦСМ, 2003. – 87 с.
3. Ковчина І.М. Сучасні технології соціальної роботи за рубежом. Навчально-методичний посібник. – К.: Логос, 2001. – 96 с.
4. Кремень В.Г. Освітнянський простір і соціальна робота в Україні: концептуальні засади взаємовпливу // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – К., 2003. – № 4. – С. 5-11.
5. Козубовська І.В. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого-педагогічні аспекти). – Ужгород: УДУ, 1996. – 256 с.
6. Комарова Н.М., Волинець Л.С. та ін. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків. – К.: Студцентр, 1998. – 128 с.
7. Попова Е.В. Психолого-педагогическая компетентность как научно-педагогическая проблема // Известия Южного отделения Рос. Академии образования. Вып. 1. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 127-136.
8. Пічкарь О.П. Система підготовки фахівців соціальної роботи у Великій Британії: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04.– Тернопіль: Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка, 2002. – 20 с.
9. Панов А.М. Социальная работа как наука, вид профессиональной деятельности и специальность в системе высшего образования // Социальная работа, 1995. – № 1. – С. 32-38.
10. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – С. 13-42.